

Research Paper

Mythological interpretation of the prehistoric epic-ritual tools and images of Iran, based on Joseph Campbell's theory of the function of myth-ritual

Esmail Bani Ardalan¹, Shahrokh Amirian Doost²

1. Associate Professor, Art Research Department, University of Arts, Tehran, Iran.

2. Researcher of Art Studies, PhD in Art Research, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

<https://doi.org/10.22034/scart.2024.140315.1432>

Received: September 15, 2023

Accepted: February 13, 2024

Available online: March 20, 2024

Keywords: The prehistoric culture of Iran, ritual-epic movements, ritual-myth function, Iranian belief-social portraits, prehistoric art of ancient Iran

Abstract

Most of the ancient prehistoric cultures of Iran remain. The prehistoric criterion of Iran is before the formation of the Achaemenid Empire. It seems that some of these stained devices are not unrelated to cultural-mythical rituals. Meanwhile, depicted images of human figures with icons, status, position, and performing specific ritual and epic movements and actions are also impressive. The relationship between the mythical functional system and the images on those devices and drawings will be the fundamental issue of this article. The fundamental question in this regard is how is the quality of the relationship between the stained devices and drawings with the ritual- mythical system in receiving and transmitting explicit (explicit) and hidden (implicit) meanings and is interpretable? This is important research exploring the relationship between the nature of the surviving documents of the instruments and the ritual-epic images of that prehistoric culture with the four ritual-mythic functions proposed by Joseph Campbell. In order to achieve the functionalism of the nature of these works, the paper interprets the relationship between those motifs and mythical functionalism, belief and worldview of the post-narrative culture of ancient Iran. Authors make this happen by relying on the opinions of experts in the cultural-social and mythological domains. To realize this important essay, the essay uses a positivity-interpretive approach. The research method is qualitative and applied research is descriptive-analytical. Research data is prepared by historical method and library studies. The result of the research reveals that the devices and images of the ritual-epic drawings of the prehistoric culture of Iran are the explicit religious-cultural message and the implicit cultural message-myth related to the ritual-mythical system of that culture.

Bani Ardalan, E. & Amirian Doost, Sh. (2024). Mythological interpretation of the prehistoric epic-ritual tools and images of Iran, based on Joseph Campbell's theory of the function of myth-ritual. *Sociology of Culture and Art*, 6 (1), 53 – 67.

Corresponding author: Shahrokh Amirian Doost**Address:** University of Tehran**Tell:** 09122070913**Email:** Shahrokh.amirian@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction

On some of the remaining pieces of prehistoric culture of ancient Iran, special motifs are observed. It seems that the images of these instruments are the remains of the epic ritual of those people and carry the implicit concepts in terms of their believing, trans-narrative and mythical worldview. The ultimate aim of this study was to provide a positivity interpretation of the remaining ceremonial and epic figures of the prehistoric culture of Iran as part of the visual art of ancient Iran, to provide recognition and recognition of a neglected part of the cultural and social studies of ancient Iran. The main problem is the study of the mythological function of those instruments and motifs in the said culture. The question is how can the function and concept of these images be justified in the existing ritual-myth system of that culture? In order to achieve this goal, the paper uses the socio-cultural theory of the ritual-myth function of Joseph Campbell as the dominant theory. With the attention of the authors in the following article, while introducing these works and the devices associated with these works at the same time and culture, they will analyze the elements of these works by relying on the foregoing opinions and finally in an interpretative analysis they will read the entirety of the works.

2- Methods

The research method is qualitative and applied research is descriptive-analytical. The analysis of the documents and data in this paper is done in a qualitative manner. "Qualitative research explores concepts as themes by discovering meaning, through the researchers' immersion in data" (Mohammadi et al., 2020, 125; Mirzaee and Shahroudi, 2023, 5). In fact, in this method, "the researcher analyzes the collected information using his own interpretation" (Shahroudi, 2021, 69; Ajand and Amirian-Doost, 2023, 8). The fundamental approach of historical research will be cognitive mythology, and data from research sources will be provided from library studies. The dominant theory of research is Joseph Campbell's ritual-myth functionalism. In this study, first through library studies, documents and data are collected from the subject and in the other phase, data analysis and findings are analyzed by generalizing the prevailing theory. In achieving the objective, the paper also uses interpretations from other experts to achieve an appropriate interpretation of the studied subject. The results of the study are discussed in the final section.

3- Results

The fundamental results of the research will show that the motifs and devices stained with the residual ritual-epic paintings of the prehistoric culture of ancient Iran, like any prehistoric and primitive human phenomenon, despite the simplicity and primitiveness of purpose, have been constructed and plotted with purpose, conceptual and applied. Accordingly, the results of this study reveal that the majority of the images of these images are depicted as cryptic and related to his religious and ritual-mythical belief and ritual work and carry a clear artistic and ritual message and an implicit cultural and mythical message. In other words, the relationship between the hidden concepts of these art paintings and the code system of ritual-mythical time of the production of works is a direct type. If the analytical meaning of those works is appropriately interpreted by reliance on thoughts aligned with cognitive myths, including socio-cultural theories of ritual-myth, the paper has reached its conclusion. The results of this study are based on the final form. In a study process of social and artistic-cultural history documents, the authors came across a number of prehistoric images in Iran, which on the one hand have unique and on the other hand, they have visual symbols aligned with the subject of human life and in the prehistoric millennia of six thousand B.C. to the millennium BC to the millennium B.C. They preserved.

4- Conclusion

Artistic phenomena in each culture emerge and develop under the specific conditions of the same culture. Historical-artistic phenomena in the prehistoric culture of ancient Iran are no exception. The fear of the Gospel is a sign of the Gospel of the Gospel of Revelation and the Gospel. Accuracy on the images left on those instruments indicates that part of the human figures in performing rhythmic movements is meaningful and with special situation. The mentioned images which according to the studies carried out in this research are appropriate to be known as "ritual-epic" of the prehistoric culture of ancient Iran, are a prominent example of the art of that culture that reflects a variety of mythological beliefs in that biological community. This will be achieved by receiving explicit meaning and analyzing the hidden content of those paintings as cultural-artistic works relying on the opinions of experts in the field of humanities, including culture, social and mythology. The results of such research will show that the ritual-epic motifs of ancient Iran are encoded with the backing of the intellectual and belief principles and mythological worldview. In other words, these motifs are an exemplary example of the arrival of mythical cultural codes in the field

Mythological interpretation of the prehistoric epic-ritual tools and images of Iran, based on Joseph Campbell's theory of the function of myth-ritual

of prehistoric art. A prominent example of these cryptocurrencies is the ritual rhythmic movements in the works that have a meaningful presence in those artworks as ritual-cultural and social codes. Since social culture is the creator of these works of myth and ritual and each ritual has the presence of myth in its nature, so the motifs and hidden codes of those works will be defined and interpreted in the myth system. On the other hand, decoding and interpreting the totality of these works shows that the freewill of the myth has been realized in an epic creed-myth ritual; in those rituals the mystical dances of the epic belief are a guarantee for this realization. The conclusion of the propositions raised in the present discussion is that the study of such phenomena, rituals and their related relations, without studying beliefs and beliefs in a context of mythical-transnarrative worldview, will not yield a scientific and realistic result. On the other hand, it is not possible to analyze and decipher the remaining artworks of those cultures without having sufficient knowledge of the social, believable, and mythical biology of those cultures. The present paper tried to provide an interpretation of the instruments and motifs of the essay, based on the functionalistic system of ritual-myth, but according to the analyses mentioned in this section, it is clear that applying this approach alone can not lead to a complete understanding of the concepts of those artistic and social prehistoric cultural instruments. With this in

mind, the results of the research are also a positivist interpretation and should not be considered as an absolute and inescapable truth about the subject. The researchers' suggestion for future research and for the development of this research is to apply the method and other new scientific approaches such as genealogy, religion studies, semiotics, phenomenology and social studies on these epic-religious instruments and pictures, in order to be studied scientifically from different aspects of the subject. The present study tried to fulfill its mission and only addressed the subject from one perspective and based on the theories of one thought and the result was inevitably presented in the same interpretive perspective.

5- Funding

The costs of this study were provided by the authors of this study.

6- Authors' contributions

All stages of this research were conducted jointly by authors.

7- Conflict of interests

According to the authors of this article, there was no conflict of interest.

تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل

اسماعیل بنی‌اردلان^۱، شاهرخ امیریان دوست^{۲*}

۱. دانشیار گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

۲. پژوهشگر مطالعات هنر، دکترای پژوهش هنر، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

<https://doi.org/10.22034/scart.2024.140315.1432>

تاریخ دریافت: ۲۴ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۲۴ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ انتشار: ۱ فروردین ۱۴۰۳

چکیده

از فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم - ایران پیش از شکل‌گیری امپراتوری هخامنشیان - ادوات منقوش بسیاری باقی مانده است. اینگونه به نظر می‌رسد که بخشی از آن ادوات و نقوش با کارکرد آیینی و مناسک فرهنگی-اسطوره‌ای پیشاتاریخ در ارتباط باشد. در این میان نگاره‌های تصویرسازی شده‌ای از نقوش انسانی با شمایل، وضعیت، موقعیت و در حال انجام حرکات و اعمال خاص آیینی و حماسی چشم‌گیر است. ارتباط جویی نظام کارکردگرای اسطوره‌ای با تصاویر منقوش بر روی آن ادوات و نگاره‌ها مسئله بنیادین این مقاله خواهد بود. پرسش اساسی در این زمینه این است که کیفیت ارتباط ادوات منقوش و نگاره‌های مزبور با نظام آیین-اسطوره، در دریافت و انتقال معانی آشکار (صریح) و نهانی (ضمنی)، چگونه بوده و قابل تفسیر است؟ این مهم را پژوهش در رابطه‌جویی ماهیت اسناد باقی‌مانده از ادوات و تصویر-نگاره‌های آیینی-حماسی آن فرهنگ پیشاتاریخی با چهار کارکرد آیین-اسطوره مطرح شده توسط جوزف کمبل جستجو می‌کند. مقاله در جهت نائل آمدن به کارکردگرایی ماهیتی این آثار، به تفسیر رابطه میان آن نقوش با کارکردگرایی اسطوره‌ای، باور و جهان‌بینی فراورایت‌گرای فرهنگ پیشاتاریخ ایران قدیم می‌پردازد. نگارندگان با اتکاء به آراء صاحب‌نظران حوزه‌های فرهنگی-اجتماعی و اسطوره‌شناختی این امر را محقق می‌کنند. جستار جهت تحقق این مهم از رویکرد تفسیری پوزیتویستی استفاده می‌کند. روش پژوهش حاضر از نوع کیفی و شیوه کاربردی پژوهش توصیفی-تحلیلی است. داده‌های پژوهش با روش تاریخی و مطالعات کتابخانه‌ای تهیه شده است. نتیجه پژوهش آشکار می‌کند ادوات و تصاویر منقوش آیینی-حماسی فرهنگ پیشاتاریخی ایران، پیام صریح آیینی-فرهنگی و پیام ضمنی فرهنگی-اسطوره‌ای مرتبط با نظام کارکرد آیین-اسطوره‌ای آن فرهنگ را محمول دارند.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ پیشاتاریخی

ایران، نگاره‌های آیینی-حماسی، کارکرد آیین-اسطوره، خویشکاری فرهنگی اسطوره،

استناد: بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس

نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱)، ۵۳-۶۷.

* نویسنده مسئول: شاهرخ امیریان دوست

نشانی: دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۲۰۷۰۹۱۳

پست الکترونیکی: Shahrokh.amirian@gmail.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

بر روی بخشی از ادوات باقی مانده از فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم نگاره‌های منقوش ویژه‌ای مشاهده می‌شود. این گونه به نظر می‌رسد که تصاویر این ادوات، مصوری به جا مانده از آیین حماسی آن مردمان و حامل مفاهیم ضمنی بر حسب جهان‌نگری باورمندان، فراروایت‌گرا و اسطوره‌ای ایشان باشد. هدف غایی پژوهش حاضر این بوده تا با ارائه تفسیری پوزیتویستی از نقوش ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی باقی مانده از فرهنگ پیشاتاریخ ایران، به مثابه بخشی از هنر تجسمی ایران قدیم، موجب شناخت و شناساندن بخشی مغفول مانده از مطالعات فرهنگی-اجتماعی ایران قدیم را فراهم آورد. مسأله اصلی مطالعه کارکرد اسطوره‌شناسانه آن ادوات و نقوش در فرهنگ مزبور است. پرسش این است که کارکرد و مفهوم این نگاره‌ها چگونه در نظام آیین-اسطوره موجود آن فرهنگ قابل توجیه است؟ در جهت نیل به این مقصود مقاله از نظریه فرهنگی-اجتماعی کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل به مثابه نظریه غالب استفاده می‌کند. نتایج بنیادین پژوهش نشان خواهد داد که نقوش و ادوات منقوش به نگاره‌های آیینی-حماسی باقی مانده از فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم، به مانند هر پدیده برساخته انسان پیشاتاریخی و بدوی‌زیست - علی‌رغم سادگی و ابتدائی بودن - هدفمند، با منظور، دارای مفهوم و کاربردی، برساخت و ترسیم شده است. بر همین اساس، نتیجه حاصله پژوهش آشکار می‌کند که بخش اعظم تصاویر نگاره‌های مزبور به صورت رمزگرایانه و مرتبط با خویشکاری باورمندان مذهب و آیین-اسطوره‌ای ایشان به تصویر در آمده‌اند و حامل پیام صریح هنری-آیینی و پیام ضمنی رمزگرایانه فرهنگی و اسطوره‌ای هستند. به عبارت روشن‌تر ارتباط مفاهیم مستتر این نگاره‌های هنری، با نظام رمزگان آیین-اسطوره‌ای زمان تولید آثار، از نوع مستقیم است. با این توجه نگارندگان در مقاله پیش رو، ضمن معرفی این آثار و ادوات منقوش وابسته به این آثار در همان زمان و فرهنگ، به تحلیل عناصر این آثار با اتکاء به آراء پیش گفته مبادرت کرده و در نهایت در یک تحلیل تأویلی کلیت آثار را خوانش خواهند کرد. چنانچه معنای تحلیلی آن آثار با اتکاء به اندیشه‌های همسو با اسطوره‌شناختی، از جمله نظریه‌های اجتماعی-فرهنگی آیین-اسطوره تأویل مناسب یابد، مقاله به نتیجه خود دست یافته است. نتایج این پژوهش، بر اساس تأویل شکل نهایی را بدست می‌آورد؛ نگارندگان در یک فرآیند مطالعاتی اسناد تاریخ اجتماعی و هنری-فرهنگی به تعدادی نگاره در ایران پیشاتاریخ برخوردند که از سویی منحصر به فرد و از سوی دیگر دارای نشانه‌های تصویری همسو از جهت موضوعیت زیست انسانی بوده و در هزاره‌های پیش از تاریخ - شش هزار سال ق.م. تا هزاره ق.م. - نیز در ایران قدیم به کرات حضورشان را حفظ کرده‌اند.

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱: پیشینه تجربی

بر اساس تحقیقات انجام شده توسط نگارندگان این مقاله، در زمینه موضوع خوانش متون تصویری-هنری نگاره‌های آیینی-حماسی فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم، به ویژه با روش و رویکرد اتخاذی پژوهش حاضر، تحقیق و پژوهش علمی مستدل یافت نشد. بر همین اساس موضوع، رویکرد اتخاذی و نتیجه حاصله جستار حاضر بدیع به نظر می‌آید، با این توجه پیشینه پژوهش‌های نزدیک به پژوهش پیش رو بدین شرح مطرح می‌گردد:

ثابت اقلیدی و پیربابایی (۱۴۰۲)، در مقاله "مفهوم نمادین «مرکز» با مطالعه تطبیقی نظریات الیاده و یونگ" در مجله/ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی به تطبیق نظریات اسطوره‌شناسانه الیاده و یونگ در زمینه مفهوم مرکز با روش تحلیلی-تطبیقی پرداخته تا ضمن دریافت آراء آن دو اندیشمند، به تبیین مفهوم مرکز در جهان بیرون نائل آیند.

محمد افروغ (۱۴۰۱)، در مجله کیمیای هنر پژوهشی را با عنوان "تحلیل عناصر روایی قالیچه حضرت موسی (ع) بر اساس نظریه تک اسطوره جوزف کمبل" به نشر رسانده است که با استفاده از شیوه توصیفی-تحلیلی تبیین مراحل سفر قهرمان مذهبی (حضرت موسی) در روایت تصویرسازی شده بر روی قالیچه مزبور را انجام داده است. نگارنده در این تبیین از نظریه تک اسطوره کمبل بهره لازم را برده و موفق به تحلیل سه مرحله سفر قهرمان در تصاویر قالیچه توسط حضرت موسی (ع) می‌شود.

بنی اردلان و امیریان دوست (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان "تصویرسازی آیینی-روایتی اسطوره‌گی خدایان در نگاره‌های ایران پیش از تاریخ" که در مجله هنر و تمدن شرق به چاپ رسیده است با خوانش تاریخی و نشانه‌شناسی به تأویل نقوش و نمادهای

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

نگاره‌های ایران پیش از تاریخ مبادرت کرده‌اند. حاصل این مقاله تأویل نگاره‌هایی در ایران پیش از تاریخ بوده که با توجه به نشانه‌های تصویری موجود، روایت‌هایی از اسطوره-خدایان را به صورت آیینی به تصویر در آورده است.

در مطالعه پژوهشی از امیریان دوست و همکاران (۱۳۹۹)، در مجله رهپویه هنرهای تجسمی، واکاوی نشانه‌شناختی از نخستین سفال‌نگاره‌های مکشوف از ایران انجام پذیرفته است. به واسطه این واکاوی نقش فرهنگ باورمندان و آیین‌ساز اعتقادی-اجتماعی آن مردمان در شکل‌گیری و ترسیم سفال‌نگاره‌های مذکور به روشنی آشکار شده است. حاصل این واکاوی به صورت مقاله پژوهشی و با "عنوان خوانش نشانه‌گی و رموز تصاویر آیینی-حرکتی در نخستین سفال‌نگاری‌های ایران" به چاپ رسیده است. مقاله با رویکرد نشانه‌شناسی به مطالعه تبارشناختی سفال‌نگاره‌های آن فرهنگ یاد شده با محوریت اعمال آیین انسان‌ها و نشانه‌های مربوطه‌اش به تألیف درآمده است.

"خوانش بیناشانه‌ای تصویرسازی‌های گیلگمش با تأکید بر مطالعه تک اسطوره-ترامتن"، عنوان مقاله‌ای از نامورمطلق و فخاری زاده (۱۳۹۳)، بوده که در مجله کیمیای هنر انتشار یافته است. این جستار کوششی است تا رابطه بینامتنی تصاویر ترسیم شده از یک قهرمان-اسطوره در بین‌النهرین را با استفاده از نظریه‌های ژنت در مورد بینامتنیت و سفر قهرمان و تک اسطوره از کمبل تبیین نماید. این پژوهش از روش‌های تطبیقی و تحلیلی در نیل به هدف خود بهره‌مند شده است.

شرفیانی و اتونی (۱۳۹۰)، با استفاده از مباحث کهن‌الگو و سفر قهرمان به کارکرد کهن‌الگو آب در اساطیر و حماسه‌های چندی در ایران پرداخته‌اند و در انتها نیز سعی به خوانش تصویر درفش رستم با این الگو کرده‌اند. مقاله ایشان در مجله زبان و ادب پارسی با عنوان "کهن‌نمونه‌ی «آب» و کارکرد آن در اسطوره و حماسه" و شیوه توصیفی به چاپ و تألیف درآمده است. از میان پژوهش‌هایی که به معرفی و با استفاده از آراء کهن‌الگوی سفر قهرمان، تک اسطوره و کارکردهای چهارگانه اساطیر از کمبل تألیف شده موارد مطالعاتی ذیل قابل توجه است:

رساله لورل اسمیت (۲۰۱۳)، با عنوان: "کارکردهای اسطوره جوزف کمبل در داستان‌نویسی علمی: اسطوره‌های مدرن و دوگانه‌گی تاریخی و غیر تاریخی زمان"، در نزد پژوهشگران بین‌المللی خارج از ایران، درخور توجه است. در ایران نخست ترجمه سه اثر قدرت قهرمان (۱۳۷۷)، اساطیر ایران و ادای دین (۱۳۸۱) و قهرمان هزار چهره (۱۳۹۲)، موجب شناخت بیشتر آراء آن اسطوره-شناس را فراهم آورد. پس از آن مقاله علمی-پژوهشی به نگارش منیژه پورعلی و دیگر همکارانش (۱۳۹۷)، با عنوان "کارکرد ماورائی اسطوره در بخش اساطیری شاهنامه"، نشر یافته در مجله کهن‌ادب پارسی و کتاب اسطوره و اسطوره‌شناسی نزد جوزف کمبل به تألیف بهمن نامورمطلق و بهروز عوض‌پور (۱۳۹۸)، که به رویکرد اسطوره‌شناسی تاریخ و نقد آن می‌پردازد در زمره تلاش‌های بعدی در آن زمینه محسوب می‌شوند.

با تحقیق انجام شده جای خالی مطالعه پیشنهاد شده حاضر در دهه‌های اخیر احساس شدنی است. با این توجه که جستار پیش رو به واکاوی و خوانش بدیع از بخش مغفول مانده از هنرهای تجسمی فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم با استناد به مناسبات مضامین فرهنگی، اسطوره-آیینی و مذهبی-اجتماعی در شکل‌گیری و تداوم حضور آن برساخت‌های هنری خواهد پرداخت. در ضمن به واسطه این جستار شناخت و شناساندن هنر دیداری منحصر به فرد از مردمان پیش از تاریخ ایران با تأکید حضور فرهنگ اجتماعی نظام اسطوره‌ای آن فرهنگ در حوزه هنر آن دوره از ایران قدیم، محقق خواهد شد. این واکاوی و مطالعه با اتکاء به روش، رویکرد و آراء نوین علمی اتخاذ شده جستار، نتایج بدیعی به همراه دارد. این موارد مطروحه ضمن اینکه به وضوح ضرورت پژوهش حاضر را آشکار می‌کند، شیوه نوینی را نیز در جهت خوانش دیگر آثار و ادوات منقوش باقی مانده از فرهنگ‌های بدوی و پیشاتاریخی عرضه کرده که اهمیت این پژوهش را روایت می‌کند.

۲-۲: ملاحظات نظری

آراء کمبل از جمله نظریات فرهنگی-اجتماعی پذیرفته، پرکاربرد و نوین در حوزه اسطوره‌شناسی محسوب شده و در این مقاله در کنار دیگر آراء از صاحب‌نظران این حوزه کاربرد کلیدی را خواهد داشت. از این میان نظریات آیین-اسطوره، کارکرد اسطوره-آیین و خویشکاری اسطوره حائز اهمیت و دارای کاربرت در این پژوهش است.

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

۱-۲-۲- آیین-اسطوره؛

آیین و اسطوره دو پدیده انسانی محسوب شده که دارای پیشینه پدیداری بسیار طولانی در نزد انسان است. از منظر اسطوره-شناختی در مواجهه با این دو پدیده نمی‌توان تقدمی بر زایش و یا حضور یکی بر دیگری قائل شد. به عبارتی در بسیاری مواقع اسطوره و آیین مترادف در یک رسته ماهیتی و همسو در نظر گرفته می‌شود. چنانچه وجود هر یک در ماهیت وجودی دیگری بی تأثیر انگاشته نشده است. کمبل بر اساس همین باور معتقد بود آیین، اجرای یک اسطوره است و با شرکت در یک آیین، در یک اسطوره شرکت خواهیم کرد (کمبل، ۱۹۸۸: ۱۰۳). وی بر پایه همان اعتقاد راسخ واژه آیین-اسطوره را در قبال کاربست آیین و اسطوره مطرح و مصطلح می‌کند.

۲-۲-۲- کارکرد آیین-اسطوره؛

کمبل با پژوهش بر روی آیین-اسطوره‌های اعصار مختلف تا عصر مدرن طرح چهارگانه‌ای از عملکرد آیین-اسطوره را بیان کرده که همواره در همه آن اعصار مصداق مناسب داشته و برقرار مانده است. عملکردهای چهارگانه آیین-اسطوره از منظر کمبل شامل عملکردهای متافیزیکی، کیهانی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی است (اسمیت، ۲۰۱۳: ۸). هر عملکرد اسطوره بر حوزه متفاوتی از زندگی یک فرد متمرکز است: جهان، دنیا، جامعه، خود. منظور از عملکرد متافیزیکی اسطوره این است که: احساس قدردانی و بزرگی تأییدی را در مقابل راز هیولایی که همانا خود هستی است برانگیزد (کمبل، ۲۰۰۴: ۶). منظور از عملکرد کیهان‌شناختی، ارائه تصویری از جهان ماست که غالباً ماهیت و درون‌مایه ویژه‌ای دارد و به عنوان ابرازی برای تفکر متافیزیکی عمل می‌کند (همان: ۱۱). از دیدگاه کمبل کارکرد جامعه‌شناختی اسطوره به معنای برقراری نظم اجتماعی و حفظ قواعد جامعه است (اسمیت، ۲۰۱۳: ۴۳). در نهایت، کارکرد روان‌شناختی اسطوره به معنای هدایت فرد در مراحل مختلف زندگی، از تولد تا مرگ است (همان: ۴۷).

۲-۲-۳- خویشکاری آیین-اسطوره؛

کمبل سه خویشکاری متداوم را بر مبنای کارکرد آیین-اسطوره قائل شده است. تحقق این خویشکاری‌ها از همان سو که جزء ماهیت آیین-اسطوره بر شمرده می‌شود، وجود، ظهور و تداوم حضور پدیدار انسانی، اجتماعی و فرهنگی را در زمره پدیده آیین-اسطوره تضمین خواهد کرد. به عبارت دیگر استدلال بر وجود این خویشکاری‌ها در کنار دیگر ملزومات نظام آیین و اسطوره‌ها معیار مناسب در جهت تضمین وجود و ماهیت پدیده آیین-اسطوره است. لذت، وظیفه و قدرت از جمله خویشکاری آیین-اسطوره مطرح شده است (کمبل، ۱۹۸۸).

۳- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع کیفی و شیوه کاربردی پژوهش توصیفی-تحلیلی است. تجزیه و تحلیل مستندات و داده‌ها در این مقاله به شیوه کیفی انجام می‌شود. «پژوهش کیفی با کشف معنا، به واسطه غوطه‌ور شدن پژوهشگر در داده، مفاهیم را به شکل مضمون‌هایی مورد بررسی قرار می‌دهد» (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۲۵؛ میرزایی و شاهرودی، ۱۴۰۲، ۵). در واقع در این روش، «محقق با استفاده از تفسیر خود بر روی اطلاعات گردآوری شده به تجزیه و تحلیل می‌پردازد» (شاهرودی، ۱۴۰۰، ۶۹؛ آژند و امیریان دوست، ۱۴۰۲، ۸). رویکرد بنیادین پژوهش تاریخی-اسطوره‌شناختی خواهد بود و داده‌های منابع پژوهش از مطالعات کتابخانه‌ای فراهم آمده است. نظریه غالب پژوهش، نظریه کارکردگرایی آیین-اسطوره جوزف کمبل در نظر گرفته شده است. در این پژوهش نخست به واسطه مطالعات کتابخانه‌ای، مستندات و داده‌ها از موضوع جمع‌آوری شده و در مرحله دیگر پژوهش - تحلیل یافته‌ها - به تحلیل داده و یافته‌ها با تعمیم نظریه غالب مبادرت می‌شود. در تحقق هدف، مقاله از تفاسیر هم‌سو از صاحب‌نظران دیگر نیز استفاده کرده تا به تفسیر مناسب از موضوع مطالعه شده دست یازد. نتایج حاصله از پژوهش در بخش نهایی به بحث گذاشته می‌شود.

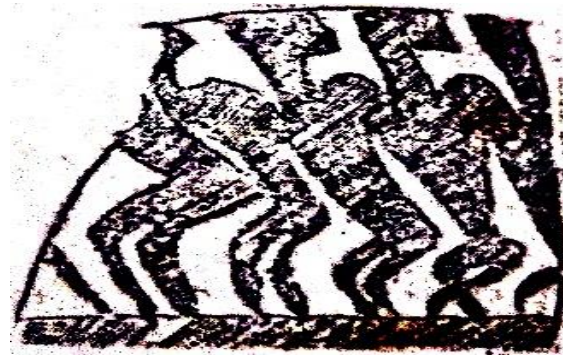
بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

۴- تحلیل یافته‌ها

۴-۱ - کهن‌ترین نگاره مکشوف منقوش به آیین حماسی ایران قدیم

اسناد چندی از نگاره‌های منقوش به آیین حماسی فرهنگ ایران قدیم به‌جا مانده است. بر اساس واکاوی، مطالعه و پژوهش نگارندگان و با توجه به اکتشافات تا کنون انجام شده در ایران، سفال‌نگاره‌ای مکشوف شده از "تپه حصار" دامغان کهن‌ترین نگاره منقوش از این نوع محسوب می‌شود (تصویر ۱). نقوش مزبور بخشی از یک سفال‌نگاره مربوط به دوران پیشاتاریخ فرهنگ ایران قدیم است. باستان‌شناسان تخمین تقریبی این سفال و نگاره بر روی آن را چهار هزار و پانصد تا سه هزار و هشتصد سال پیش از میلاد تخمین زده‌اند (ذکاء ۲۵۳۷ ش.الف: ۷). در مطالعه‌ای از یحیی ذکاء این نگاره به جهت موجودیت رقص‌های گونه‌گون در ایران پیش از تاریخ، ارائه و مورد توصیف قرار گرفت (ذکاء ۱۳۴۲: ۴۴). نقوش بر روی این تکه سفال، گروهی مرد را نشان داده که به رقص گروهی مشغولند. به استناد مطالعات پیش‌گفته و در توصیف نگاره، نقوش این نگاره انسان آن فرهنگ را در هزاره چهارم پیش از میلاد در حال و سان نوعی رقص آیینی و اجتماعی در هزاره چهارم پیش از میلاد نشان می‌دهد. رقص یاد شده به رقص جنگی (حماسی)، موسوم است.

تصویر شماره ۱: کهن‌ترین سفال‌نگاره مکشوف از ایران منقوش به نگاره آیینی-حماسی مأخذ: (افشار ۱۳۸۸: ۵۹)

۴-۲ - کارکرد آیین-اسطوره در کاربست اعتقادی-اجتماعی حرکات موزون حماسی فرهنگ بدوی و پیش از تاریخ

عنصر بسیار حائز اهمیت و محوری در ترکیب‌بندی تصویر-نگاره تپه حصار و نگاره‌های آیینی-حماسی دیگر که از نظر خواهد گذشت، تصویر انسان‌هایی در حال نوعی رقص است. واکاوی این نوع رقص در دوران تصویرسازی این آثار از ملزومات ورود به تحلیل آن نگاره‌ها است. پیشینه این نوع از رقص به دوران بدویت انسان باز می‌گردد و مردمان پیش از تاریخ نیز وام‌دار این نوع رقص از آن دوران بوده‌اند. در هر دو این دوران‌های یاد شده رقص به مثابه هنر-آیین اسطوره‌ای کارکردگرا و اجتماعی-اعتقادی کاربرد ویژه‌ای را داشته است. بنا به نظر لاکست، نخستین هنر (برطبق طبیعت انسان و حتی از جهت تاریخی)، مراسمی است که به خیل جمعیت نظم می‌بخشد تا از این رهگذر هیجانانگیز را بسامان کند. این مهم در آراء متفکرانی به مانند افلاطون، نیچه و آلن نیز دارای مصداق است. افلاطون موسیقی را هنری کارکردگرا توصیف می‌کرد که یکی از کارکردهای آن ایجاد نظم و سامان هیجانانگیز بود. باید به خاطر داشت که آن زمان تقسیم و خط‌کشی هنرها به صورت امروز نبوده و رقص و موسیقی با هم و در یک ردیف قرار می‌گرفته‌اند و تصور جدایی آنها از یکدیگر مشکل می‌آمد، زیرا که در مناسک آیینی حرکات موزون، بدن‌های انسان‌ها با ریتم موسیقی، به آیین‌ها و دسته انسان‌های شرکت‌کننده نظم و یک‌پارچگی را هدیه می‌کردند. لاکست در همانجا اشاره دارد که نیچه همچون آلن، اما از راه‌هایی متفاوت، رقص را منشأ تمامی هنرها می‌داند. مگر نه این‌که رقص به معنی اخص کلمه هنر بدن و بیانگری و ارتباط بدنی و تقلید و دگرذیسی است؟ (لاکست ۱۳۹۳: ۹۷-۷۸) هاکنسون^۳ (۱۹۴۱)، از منظر جالب توجه‌ای به رقص‌های بدوی که موضوع بحث اکنون است می‌نگرد. ایشان از منظر خلق هنر به این مسأله پرداخته است. در قیاسی همگون رقص و رقصنده را در ردیف هنر و هنرمند مورد تحلیل قرار می‌دهد. وی معتقد است، "هنرمند بدوی معمولاً آنچه می‌خواهد برساند با شیوه‌ای خاص آشکار می‌کند، در رقص بدوی هم آنچه باید گفته شود نمودار می‌کنند"؛ وی در این مورد تحلیل مناسبی

³ Tore Hakansson

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

ارائه می‌کند با این مضمون که، هنر بدوی نمودار سازنده و قراردادی و قابل فهم گروهی است که اثر هنری برای ایشان فراهم شده است. هنرمند خانه و لوازم آن را تزئین می‌کند و رسوم مربوط به تولد، بلوغ، ازدواج، یاد نیاکان، شکار، درو، فصول و جنگ را ترغیب می‌دهد. هنرمند بدوی در واقع پیشه‌ور است. او با اجتماع خویش پیوندی ضروری دارد. در حالی که در اجتماع ما هنرمند متخصص بوده و بیگانه نسبت به قراردادهای اجتماع خویش است. در اجتماع بدوی هنر ضرورت است و تنها وسیله خط و التذاذ نیست، این هنر است و هنرمند این هنر، اثری زیبا می‌آفریند که هم لذت‌بخش است و هم ضروری و پدیده‌ای است سودمند برای اجتماع و هنرمند و پیشه‌ور که از طریق آن با دیگر اعضای جامعه در استفاده از اثر خویش معمولاً در رقص، رسوم و ضیافت‌ها شریک می‌شود (هاکنسون ۱۹۴۱: ۱۵۴-۴۰).

کمبل معتقد است هنر از بدویت تا به امروز - که مسلماً رقص آیینی اسطوره‌محور نیز در آن زمره محسوب می‌شود - به مردم این امکان را می‌دهد که یک تفکر، ایده یا باور داشته باشند و آن را با جامعه به اشتراک بگذارند و احتمالاً در افراد (در فردیت) دیگری نیز پژواک (به عبارتی اثر) ایجاد کند تا زمانی جزئی از دکتترین تأیید شده، شود (کمبل، ۱۹۹۷: ۲۲۶). به همین ترتیب تأثیر هنرهای آیینی اسطوره‌محور از فرد تا اجتماع و فرهنگ گسترده شده و کارکرد آن نیز از همه ابعاد ماورائی، کیهانی، اجتماعی و روانشناختی تولید و باز نشر دارد؛ بنابر بنیادین‌ترین وجوه فرهنگی و زیست اجتماعی، انسان بدوی سعی داشت تا همه امور زندگی را به گونه‌ای فیزیکی و دسته‌جمعی به "انجام" برساند. بر همین اساس انسان دوران پیش از تاریخ نیز می‌کوشید تا اعتقادات و باورهای خود را فیزیکی و ملموس کرده و مقدس شمارد. آن مردمان برای تقدیس، بزرگداشت، حتی ملموس و همه‌گیر کردن آن اعتقادات مراسم و تشریفات عمل‌گرایانه و جمعی ترتیب داده و آن منظور اعتقادی باوری را عمل‌گرایانه انجام می‌دادند. نکته جالب توجه در این فرآیند کاربست نمادین و رمزگونه تمام عناصر این انجام بود؛ انسان بدوی و پیش از تاریخ در راستای اعتقادات و جهان‌بینی باورمندانه‌اش، اسطوره‌سازی‌های نمادین و رمزگونه را صورت داده و برساخت‌های انسانی فراوان و مختلفی را فراهم می‌آورد. چنانچه از شواهد پیداست بخش اساسی این امور عمل‌گرایانه نمادین با حرکات نمادین و به وسیله ابزار بدن انسانها اجرایی می‌شد. بدین صورت این مردمان با تقلید و شبیه‌سازی، خدایان اساطیری را محسوس و زمینی کرده و از عالم ماورائی به عالم زمینی می‌آوردند. بدین سان در این فرهنگ‌ها اسطوره‌های اجتماعی که ریشه باورمندانه داشت با کاربست هنرهایی به مانند رقص، پیکرسازی، نگارگری، رنگ‌آمیزی و حکاکی تداوم حضور خود را باز می‌یافت. در این فرآیند اسطوره و راز مربوطه‌اش از حوزه اجتماعی باورمندانه به حوزه فرهنگ و هنر ورود می‌کرد.

کاربست این امور در آیین‌های دسته‌جمعی این مردمان مرسوم گزارش شده و در این صورت جمع قبیله‌ای ایشان با آیینی اجتماعی-مذهبی روبرو بود. خاصه در مورد نگاره و آیین‌های مربوطه، آیین‌ها در جهت امری افزون‌تر نیز اجرائی می‌شود؛ در تصاویر باقی مانده از آن فرهنگ در ایران قدیم پیشینه مراسم آیینی-حماسی - یا به تعبیر دیگر جنگی و ورزشی - که بر پایه مذهب‌گرایی نمادین-اسطوره‌ای قوام می‌یافت قدمت چندین هزار ساله را به خود می‌بیند. مردم نجد ایران در پیش از تاریخ بر اصل پذیرفته فراروایت‌گرای اعتقادی همواره سعی می‌کردند تا با کارها و عملیات مختلف اعتقادی و جادوگرایانه جهان درون خود را تغییر دهند. ایشان به همین منظور مراسم و مناسک متعددی را تدارک دیده بودند. ایشان به همان رسم قدما، عملیات اجرائی اسطوره‌ای فراوانی را با کاربست هنرهای گوناگون از جمله رقص‌های دسته‌جمعی و نمادین اسطوره‌ای برپا می‌داشتند. به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران هدف بنیادین این عملیات و مراسم باورمندانه اسطوره‌ای، تصاحب نیروهای قدرت‌افزا از آن اساطیر خودساخته بوده است. این واقعیت خود حاوی مفهومی روان‌شناختی ذهنی است، برای کارکرد عمل‌گرایانه بیرونی که انسان جادوکار موقتاً از واقعیت بیرونی غافل می‌شد تا با تغییر واقعیت درونی، برای بازگشت به واقعیت بیرونی آمادگی کافی یابد (چایلد ۱۹۴۸b: ۴۷؛ همان a: ۵۶ و ۵۵؛ شیبانی ۱۳۴۲: ۴۰۵؛ آریان‌پور ۱۳۸۰: ۳۶)؛ در زمینه مطالعات اسطوره‌شناختی بیشتر مباحث پژوهشگران در حوزه اسطوره‌شناسی را می‌بایست در جنبه ماهیت و تفسیر موردی اساطیر دانست، اما جوزف کمبل^۴ در زمره صاحب‌نظرانی است که پا را فراتر گذاشته و به رسالت و کارکردها در اساطیر اشاره دارد. کارکرد اساطیر از نظر وی جنبه تعلیمی، اجتماعی و مذهبی در زندگی دارند. کمبل معتقد است: "اسطوره‌ها و آیین‌ها ابزاری برای همونوا کردن ذهن با جسم و همونوا کردن

⁴ Joseph Campbell

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷

شیوه زندگی با الزام طبیعت بوده‌اند" (کمبل ۱۳۸۱: ۱۱۴). بر همین اساس و دیدگاه کمبل کارکردهای متافیزیکی (ماورایی)^۵، کیهان‌شناختی^۶، جامعه‌شناختی^۷ و تعلیمی-تربیتی^۸ را در کلیت رسالت کارکردگرایی اسطوره‌ها بر می‌شمرد. نخستین کارکرد، کاربردی‌ترین آنها نزد جوامع نخستین به‌نظر می‌آید. به عبارتی از منظر کمبل اسطوره‌ها در این جوامع به حریم امنیت ذهنی انسان‌ها کمک می‌کرد، به نوعی انسان‌ها در مواجهه با ناشناخت‌های طبیعت، آن‌ها را با عالم ماوراءالطبیعه، قدسی و آسمانی مرتبط می‌کردند و ترسی آمیخته با احترام را در مقابل با این موارد در وجودشان احساس می‌کردند که نهایت به خلق اسطوره‌هایی می‌شد که بتواند این انسان را از شر این پدیده‌ها مصون دارد. این عملیات‌های احساسی در ذهن آن مردمان به‌صورت روانی و عاطفی ایجاد حریم امن می‌کرد (همان: ۶۲ و ۶۳)؛ با در نظرگیری کارکردهای بنیادین اساطیر مطرح شده توسط کمبل، تبیین اسطوره‌شناختی این اعمال آیینی پیش‌گفته که در تصویر نگاره در حال مطالعه نیز نمایان است، دشوار نخواهد بود. به همین نسبت یکی از دلایل و هدف مبادرت انسان‌ها به چنین اعمالی نیز می‌تواند از همان منظر قابل تحلیل باشد، زیرا که آن انسان‌ها باور داشتند با انجام این عملیات‌ها، صاحبان قدرت یا خدایان که نیروهای ماورائی را در اختیار دارند مسحور خواهند کرد. بدین‌سان نتیجه این تلاش هم برایشان این می‌توانست رقم بخورد که در پایان هر مراسم آیینی و ارتباط اسطوره-ماورائی، به پیروزی خود یقین پیدا کرده و دلگرم به ادامه مسیر در پیش گرفته می‌شدند. از این رو، در عرصه عمل با اطمینان و جسارتی بیشتر تلاش می‌ورزید. در این مورد اخیر وجه تربیتی نظام اسطوره‌پردازانه کمبل نیز تحقق یافته بود. تحقق این امر حامل کارکردهای دیگر از جمله کیهان‌شناختی و جامعه‌شناختی در اجتماع فرهنگی آن مردمان نیز می‌شد. با این کاربست آیینی-جمعی جامعه به یقین ذهنی-روانی می‌رسد که با باور اسطوره‌ای، جهان و کیهان در ید قدرت انسان قرار خواهد گرفت. بر حسب این تلقین مردمان آن فرهنگ به انجام اعمال گوناگون باورمندانه مجذوب می‌شدند تا در نهایت به آرامش و اطمینان روانی و ذهنی گروهی (اجتماعی-اعتقادی و فرهنگی) دست یابند. در این راستا لحاظ کردن جنبه قدرت نمادین، تحکیم و بقای قدرت اجتماعی اسطوره نیز نتیجه هم‌سانی را خواهد داشت.

۳-۴- رابطه آیین اسطوره‌های حماسی و گرایش‌های باورمندانه اسطوره‌محور

با واکاوی کاربست مؤلفه‌های گرایش‌های مذهبی در امور زندگی فرهنگ‌های بدوی، بخش اعظمی از رموز باقی مانده در آثار هنری آن مردمان خوانش خواهد شد، زیرا که آثار هنری دوران بدویت زیستی انسان در پیش از تاریخ منفک از زندگی اجتماعی-فرهنگی فراروایت‌گرای ایشان نبوده است. به این واسطه زمینه مطالعه تأویلی نگاره‌های آیینی-حماسی نیز بایسته‌تر فراهم خواهد شد. توتمیسم^۹ از جمله این گرایش‌های یادشده محسوب می‌شود. این گرایش از جمله گرایش‌های باورمندانه دوران پیشاتاریخ است که کاربرد آن در شکل‌گیری و تداوم حماسه‌های قهرمان-اسطوره‌ای آن دوران غیر قابل انکار است. گونه‌ای از این گرایش باوری، اعتقاد ایمانی را شامل می‌شد که توتم مقدس بر بدن و اشیاء نزدیکشان تجلی می‌یابد و به‌واسطه این نیروی فزاینده، ایشان از هر گزند مصون خواهند ماند. لاوروی هرنگر که اعتقاد راسخ به تأثیرگذاری ژرف تلقین مذهبی اساطیر در پوشاندن عجز انسان در زندگی واقعی انسان‌ها دارد، با تحقیقات خود بر روی رفتارها و مناسک انسان‌های بدوی زیست به این باور نائل آمد که بازنمایی اساطیر در دنیای واقعی جوامع نخستین به جهت اتفاق افتادن همان رویداد بازنمایی شده از عالم دیگر انجام می‌شده است (دوندس، ۱۹۸۴: ۴۱ - ۴۷). تبیین این موضوع در بحث حاضر - گرایش مذهبی توتمیسم و ارتباط جویی آن با آیین حماسی در فرهنگ‌های بدوی - قابل پیگیری بیشتری است؛ مطالعات در زمینه خاستگاه تاریخ فرهنگی-اجتماعی این پدیده، نشان می‌دهد که مردم هر قبیله یک حیوان دهشتناک را به جهت نیروی فراوانش و منتفع شدن از نیروی منحصر به فرد ماورائی‌اش، به‌منزله توتم^{۱۰} قبیله خویش انتخاب کرده و خود را به‌صورت توتم خویش در می‌آوردند و به آیین‌هایی با انجام اعمالی ویژه - که حرکات موزون نمادین به حتم جزئی از آن اعمال بود - مبادرت می‌کرده‌اند؛ به این معنا که این مردمان با کاربست

⁵ metaphysical function

⁶ cosmological function

⁷ sociological function

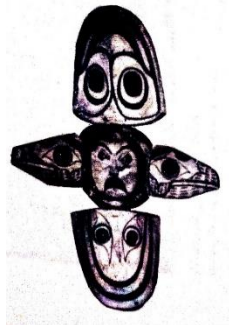
⁸ pedagogical function

⁹ totemism

¹⁰ totem

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

نقاب، رنگ‌آمیزی و خالکوبی خود را شبیه توتم قبیله - جانور یا گیاهی یا هر آنچه که زاینده و نگهدارنده قبیله به‌شمار می‌آوردند - کرده و با جنبش‌های بدنی، ویژگی‌های توتم قبیله را به نمایش می‌گذاشتند تا بدین وسیله قدرت‌های توتم را ترویج و نیز به سوی خود بکشند (آریان پور ۱۳۸۰: ۳۶). به این ترتیب پنداشت می‌شود که اعضای گروه ابتدائی، موافق صورت موجودات توتمی^{۱۱} پیکرهایی می‌ساختند، برای خود نقاب‌هایی ترتیب می‌دادند (تصویر ۲)، خالکوبی می‌کردند و سپس با نقاب‌های خود گرداگرد موجودات توتمی و ماورایی به رقص و سرود می‌پرداختند (همان: ۷۳؛ ۱۳۵۴: ۵۳ و ۵۲).

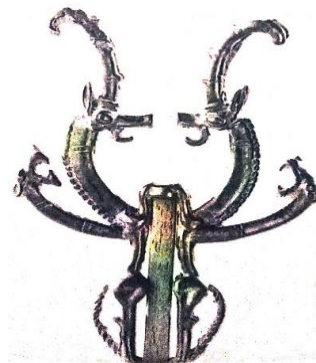

تصویر شماره ۲: نگاره چهره انسان-حیوان؛ خدایان اسطوره‌ای فرهنگ بدوی؛
ماسک باقی مانده از گرایش فرهنگ بدوی گرایش توتمیسم؛
مأخذ: (ملک پور ۱۳۶۴: ۱۱)

این اعمال در کنار حرکات موزون از اجزاء جدایی‌ناپذیر آیین‌های جمع انسان‌های بدوی و پیشاتاریخ بوده و در کلیت، موضوع تفاوت معناداری در فرهنگ‌های مختلف را به خود نمی‌دند. تنها آنچه موجب ایجاد تفاوت آن آیین در فرهنگ‌های مختلف بود، تمایز زیست در محیط متمایز، نوع امرار معاش و تفاوت در خورده باورهای فرهنگی جهت بهره‌گیری از آن آیین‌ها بود (ناس ۱۳۴۴: ۱۲)؛ با این تأویل، این روند و امور در فرهنگ و قبیله متفاوت، وضعیت و کیفیت گونه‌گونی را به خود می‌دید، به این معنا که انتخاب توتم هر فرهنگ و قبیله، خاص آن قبیله و فرهنگ مردمانش می‌شد. طبیعی است که پوشش رقصندگان، ماسک استفاده شده و حرکات ایشان در این آیین بر اساس توتم ایشان شکل واقعی خود را پیدا می‌کرد. به عنوان مثال در فرهنگ ایرانیان بز و اسب از ارزش توتمی بالایی برخوردار بوده‌اند (تصاویر ۳ و ۴).

تصویر شماره ۴: نقوش نمادین رقص دایره‌وار
اسطوری بزها بر روی سفالینه، ۴۰۰۰ ق.م.
مأخذ: (کامبخش فرد ۱۳۹۲: ۷۶)

تصویر شماره ۳: سریند دهانه اسب از لرستان.
باقی مانده از گرایش مذهبی توتمیسم
قرن ۷-۹ ق.م. مفرغ، بلندی ۱۹ سانتیمتر
موزه بریتانیا، لندن
مأخذ: (جنسن ۱۳۷۹: ۶۰)

^{۱۱} totemic

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

از آنجا که قبیله‌های اولیه خود را نواده‌ی گیاه یا حیوانی که توتم انتخابی‌شان بود می‌دانستند، بنابراین و به عنوان مثال اگر قبیله‌ای غذای اصلی‌اش گوشت گوزن بود خود را نواده‌ی گوزن می‌دانست، یک نفر با استفاده از پوست و شاخ گوزن و ادوات دیگر خودش را به شکل آن حیوان در می‌آورد و در قامت خدایان، قهرمان و منجی اساطیری قبیله می‌رقصید و دیگران نیز دورش می‌رقصیدند (ناس، ۱۳۴۴: ۱۲). بذل توجه به نگاره‌هایی با این مضمون که از همان دوران باقی مانده است موضوع را مناسب‌تر تبیین خواهد کرد (تصویر ۵).

تصویر شماره ۵: رقص با سماچه گوزن نمونه‌ای از رقص‌های توتمی
مأخذ: (ملک‌پور ۱۳۶۴: ۵)

ورود اعتقادی این گرایش مذهبی به آیین‌های حماسی دارای مصادیق فراوانی است. آیین‌های حماسی قبایل با توسل به توتم مخصوصشان و به واسطه رقص‌هایی از همین نوع انجام می‌گرفت. در این گونه مراسم حماسی مردان با ریتم حرکات تند، کش و قوس و پرش، جهش و خزیدن‌ها و همچنین حالت چهره که با گریم و رنگ‌های مختلف بر چهره‌هایشان معمول می‌داشتند، توتم خود را قوی‌تر نشان می‌دادند (شیبانی ۱۳۴۲: ۵)؛ به واسطه انجام این آیین ضمن اینکه وحشت بسیاری در دل دشمنان ایجاد می‌شد، قدرت و روحیه جنگ‌آوران نیز افزایش می‌یافت، زیرا که از طرفی مردان و قبیله پر هیبت‌تر نشان داده شده بودند و دشمن را تحت تأثیر قرار داده و از سویی خود نیز بر اساس باورهایشان دارای انرژی مضاعف برای مبارزات حماسی شده بودند و دست آخر نیز در اثر حرکات دسته‌جمعی و بدنی، تمرین و ممارستی استراتژیک و ورزشی استقامت بخش انجام گرفته بود. این ره‌آوردها از رسالت‌های بنیادین آیین‌های حماسی برشمرده خواهد شد؛ بنا به نوشته‌ای از کنفوسیوس، آیین اراده‌ها را به هم پیوند زده، کارها را رهبری می‌کند، جان‌ها را هماهنگ و به تعادل و توازن عمومی قوا، چه جسمانی و چه اجتماعی، مؤدی می‌کند (کرنی؛ ستاری ۱۳۷۹: ۲۴). به واسطه کاربست این گونه آیین و مناسک مذهب‌گرایانه از سویی با تحقق انضباط، نظم‌جوئی، همبستگی، هم‌باوری و قدرت جمعی، دستاورد اجتماعی حاصل می‌شد و از سوی دیگر اسطوره‌های باورمندان فرهنگی خلق و ظهور یافته بود. بیهوده نیست که اسطوره‌شناسان از جمله الیاده معتقدند که اساسی‌ترین کارکرد اسطوره، تبیین الگوهای رفتاری و ایجاد تجربه دینی و شهود عرفانی برای انسان‌هاست (الیاده، ۱۹۶۳: ۱-۲) و جوزف کمپل ندایی از عالم غیب را از بنیادی‌ترین انگیزه تحریک‌پذیری اسطوره‌پردازانه می‌داند؛ وی این موضوع را به صراحت در ترغیب سفر قهرمان اسطوره‌ای بیان می‌کند (کمپل ۱۳۹۲: ۶۰). از سوی دیگر توتمیسم و اعمال آیینی وابسته‌اش مصداق مناسب دیگری برای کارکردهای بنیادین اساطیر در زندگی انسان پیشاتاریخ و نیاز وی به قهرمان اسطوره‌ای است که کمبل به آن معتقد بود. در این راستا گرایش‌های اعم از آنیمیسم^{۱۲}، جادوگرایی و فتیشیزم^{۱۳} نیز به مانند توتمیسم در زمره گرایش‌های باورمندان مذهبی بودند که به فراخور هر کدام در شکل‌گیری و تداوم آیین اعتقادی و اسطوره‌های فرهنگ‌های پیش از تاریخ سهیم بوده‌اند. برای نمونه همان‌طور که فتیشیزم احترام به اشیاء و اجسامی مانند سنگ و چوب را نزد اقوام بدوی ایجاد کرده بود، پرستش و حرمت حیوانات و نباتات هم در بعضی از ملل، "توتمیسم" را به وجود آورد. مباحث از نظر گذشته ضمن اشاره به تداوم حضور کارکردهای چهارگانه آیین-اسطوره به واسطه کاربست گرایش‌های بدوی اعتقادی و مراسم وابسته آن‌ها در فرهنگ مزبور، به این نکته اشاره

¹² Animism

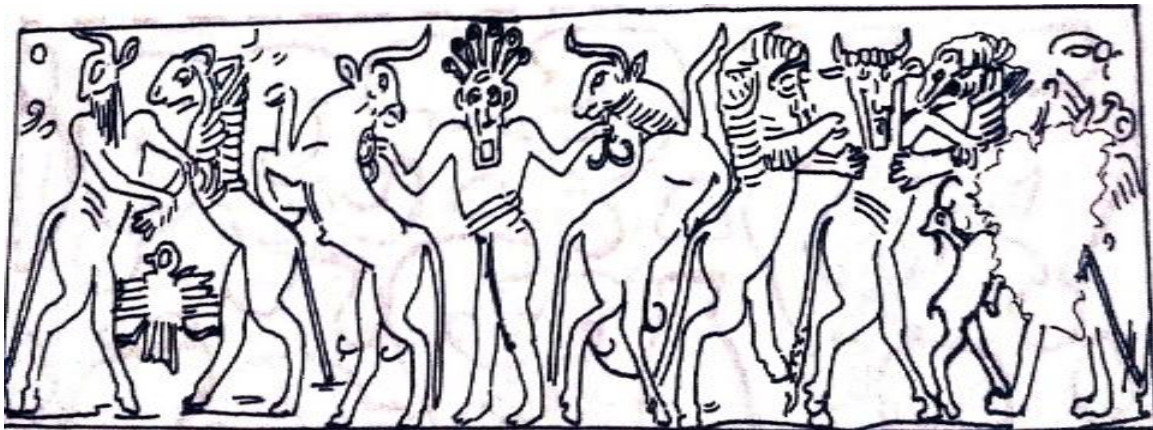
¹³ Fetichism

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

داشته که گرایش‌های باورمندانه انسان پیشاتاریخی در وجوه نظام پدیداری از اسطوره‌پردازی، تعریف نظام یافته‌تری را نزد انسان دوران به خود می‌گرفته است. این نظام و مقتضیات آن در سطوح گسترده در وجوه مختلف فرهنگ، اجتماع، زندگی و مناسبات وابسته آن اشاعه می‌یافت. هنر آن دوران در زمره مناسبات مذکور بود. این مهم در آثار هنری باقی‌مانده از این فرهنگ‌ها به‌روشنی قابل ردیابی است.

۴-۴- تداوم آیین اسطوره‌پردازانه حماسی با استمرار اعمال آیینی و استمداد از رقص با سماچه

رقص با سماچه پدیده‌ای آیینی و اجتماعی-اعتقادی بوده که از دیرباز نزد فرهنگ‌های بدوی و پیش از تاریخ رواج داشته است (آژند و همکاران ۱۳۹۸: ۴۲ و ۴۱). رقص با سماچه نمونه شاخص کاربست هنرها در آیین دوران‌های یاد شده محسوب می‌شود. به واسطه این پدیده آیینی انسان با شبیه‌سازی، استعمال سماچه و انجام حرکات موزون به عملیات آیینی می‌پرداخت (امیریان دوست و همکاران ۱۳۹۸: ۵۲ و ۵۱). ارتباط تنگاتنگ این پدیده با گرایش‌های اعتقادی-اسطوره‌ای کتمان ناشدنی است (بنی اردلان و امیریان دوست ۱۴۰۰: ۵۲-۴۳)؛ محصول و نمونه بارز آن ارتباط، ایجاد باورمندانه و تداوم حضور خدا-اساطیرهای قهرمانی نزد آن فرهنگ‌ها است (تصویر ۶).

تصویر شماره ۶: نمادینه‌های اساطیری خدا-حیوانی در فرهنگ ایران مأخوذ از مهرهای استوانه‌ای پیش از تاریخ نمودار پیکار پهلوان با نره گاوان در احاطه انسانها-نره گاوها که با نره شیران می‌جنگند
مأخذ: (اسپور ۱۳۸۳: ۳۶)

مردمان قبائل بدوی و پیش از تاریخ در آیین‌های گوناگون باورمندانه، با شبیه‌سازی و رقص‌های مقلدانه، نقش و روایت اسطوره-خدایان را به صورت آداب و رسوم رمزی اجرا می‌کردند (امیریان دوست و آقایی ۱۴۰۲: ۱۲ و ۱۱). رقص با سماچه در انواع گونه‌گون در ایران قدیم و پیش از تاریخ قابل شناسایی است (آژند و همکاران ۱۳۹۸: ۴۴ و ۴۳). یک نوع شاخص آن در رقص‌های آیین حماسی کاربردی می‌شده است (تصاویر ۱۰-۷).

تصویر شماره ۸: سفال‌نگاره مزین به آیین رقص با سماچه
تل باگون-تخت جمشید هزاره دوم ق.م.
مأخذ: (برزین ۲۵۳۶ش: ۱۰۹)

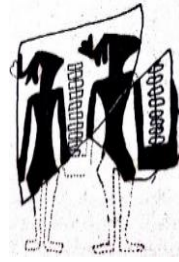
تصویر شماره ۷: مهر سنگی استوانه‌ای "تپه یحیی"
رقص با سماچه، قدمت تخمینی: ۲۵۰۰ ق.م. - ۳۰۰۰ ق.م.
مأخذ: (افشار ۱۳۸۸: ۷۳).

حضور اعمال آیینی، تداوم حضور و کارکرد آیین و اعمال آیینی همواره در تداوم فرهنگ اسطوره‌ای از چند منظر حائز اهمیت بوده است. این حضور بنا بر باورهای زمانه و ماهیت آیین، متضمن کارکردهای چهارگانه آیین-اسطوره و خویشکاری مربوطه بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

است. صاحب‌نظران اسطوره‌پژوه ضمن اینکه آیین و اسطوره را بی این حضور تعریف ناشدنی می‌دانند، ویژه حضور رقص‌های آیینی را - در حکم اعمال آیینی - باعث تثبیت و تداوم ماهیت اسطوره‌ها در هر فرهنگی - ویژه فرهنگ‌های بدوی و پیشاتاریخی - بر می‌شمرند. بر این اساس رقص آیینی جزء لاینفک آیین اجتماعی و اعتقادی آن فرهنگ‌ها و به مثابه آداب، رسوم و اعمال آیینی محسوب می‌شود. در کتاب شاخه زرین^{۱۴}، گئورگ فریزر می‌گوید اسطوره برای توجیه رسم و آیین و قاعده‌های اجتماعی یا اخلاقی پدید می‌آید و در حکم وثیقه و ضامن باستانی بودن و واقعیت داشتن قدسیت آن است. لکن بسیاری از اسطوره‌ها متضمن آیینی نیستند. ولی آیین و سلسله اعمال آن گاهی حضوری متفاوت را از این رابطه به خود می‌گیرد. مشخصه آیین، مراسم و مناسک وابسته آیینی آن است که بر وفق نظمی مطلوب انجام شده و هیچ اموری در آن بی‌سبب نیست؛ مناسک آیینی اغلب تشریفاتی با اعمال ساده‌ای هستند که بازسازی رفتارهای طبیعی محسوب، که به‌نحو خودجوش باعث برانگیختگی در افراد می‌شوند (البیاده و همکاران ۱۳۷۹: ۱۴۲-۱۲۹)؛ پس آیین در اصل مبین چیزی است که بر وفق نظم انجام می‌گیرد (همان: ۴۹). در سطور بیان شده به وضوح مشخص است که کارکرد چهارگانه آیین-اسطوره چگونه در حضور اعمال آیینی محقق می‌شود؛ به این تعبیر، تمام اعمال بدنی ریتیمیک - رقص‌گونه - از ملزومات تشریفات هر آیین بدوی محسوب و منظور و هدف خاص را دنبال می‌کند. این اهداف ویژه در سه خویشکاری آیین پیش‌گفته کمبل تعریف‌پذیر است (کمبل ۱۳۷۷؛ افشار ۱۳۸۸: ۱۳)؛ این آیین نیز به مانند دیگر آیین‌های مردمان ابتدایی از سه خویشکاری مشخص لذت، قدرت و وظیفه برخوردار است. در آن مراسم آیینی خویشکاری وظیفه در کنار دو خویشکاری دیگر جلوه کرده و به تمامی در قبال خدا، قبیله، آداب و ارزش‌های اجتماعی، تحقق می‌یابد. مشاهده مجدد رقص‌های مورد مطالعه موسوم به رقص با سماچه، نشان از آن خواهد داشت که تمامی آنچه از نظر گذشت قابل تعمیم به این‌گونه از حرکات نمادین آیینی پیش از تاریخی کشف شده در ایران، خواهد بود (تصاویر ۱۰ و ۹).

مأخذ: (بهنام ۱۳۵۱: ۵)

مأخذ: (ذکاء ۱۳۴۲: ۵۵)

تصاویر شماره ۱۰ و ۹: انسان تل بکون نزدیک تخت جمشید در حال پایکوبی در حالی که ماسک بر صورت دارد هزاره چهارم ق.م. رونوشت از سفالینه مکشوف در تل بکون به معنای تل بگها؛ تل خدایان.

۴-۵- کارکرد و خویشکاری آیین-اسطوره در نگاره‌های حماسی از کاسوها

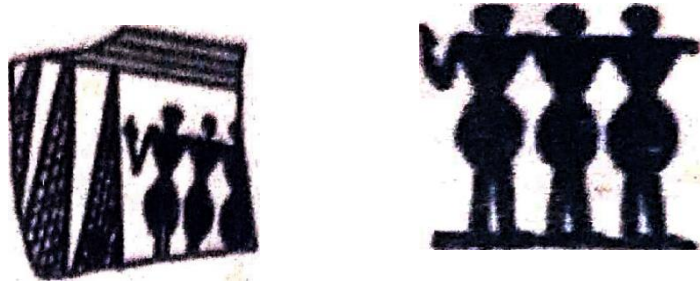
رمزگان‌ها در گذر زمان و به کرات از حوزه اعتقادی و باوری به حوزه اسطوره، فرهنگ و هنر گذر کرده و دایم روندی از شدن‌ها را تدارک می‌بینند. در نگرشی ساده‌تر، رمزگان‌های آیینی-اسطوره‌ای در تداوم پذیرش فرهنگ و هنر جوامع نقش به‌سزائی داشته و دارند (معرک‌نژاد، ۱۳۹۳: ۴۸-۵۰). مطالعه سندی دیگر از نگاره‌های حماسی از ایران قدیم تأویل آشکاری را در این زمینه بدست خواهد داد.

از مطالعه پژوهش‌های گیرشمن (۱۹۳۸) و ذکاء (۲۵۳۷ ش.ب: ۲) و دیگران، مشخص است از اقوام "کاسوها" یا "کاسی‌ها" که در هزاره سوم پیش از میلاد در شمال ایلام، در پیرامون کرمانشاهان و دره‌های کوه‌های زاگرس (پیشکوه و پشتکوه) زندگی می‌کردند، تکه سفالینه‌ای منقوش به آیین حماسی باقی مانده است. بر روی این تکه سفال، نگاره سه انسان تصویرسازی شده که در نزدیکی چادرها و یا کلبه‌های نی‌شان، با حال و سان ویژه‌ای به انجام اعمال آیینی مشغولند و می‌رقصند (تصاویر ۱۱).

¹⁴ *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion.*

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. *فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

مأخذ: (طلایی ۱۳۹۲: ۳۷۲)

تصاویر شماره ۱۱: نقوش انسانی، ترکیبی و موضوعی در سیلک کاشان، نمونه‌ای از رقص حماسی برگرفته از: (گیرشمن ۱۹۳۸)

بر اساس مطالعات قبل، جوزف کمبل (۱۳۷۷)، در سه جهت کلی آیین و اسطوره‌پردازی را در بدوی‌ترین حالت شکلی، خویشکاری و باوری‌شان، تقسیم می‌کرد:

۱- لذت (غذا، پناهگاه، روابط جنسی، خویشاوندی)؛

۲- قدرت (انگیزه‌ی پیروزی، مصرف، بزرگ‌نمایی خویشتن یا قبیله)؛

۳- وظیفه (به خدا، به قبیله، به آداب یا ارزشهای جامعه)؛ (کمبل ۱۳۷۷؛ نک: افشار ۱۳۸۸: ۱۴ و ۱۳).

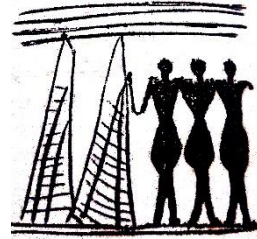
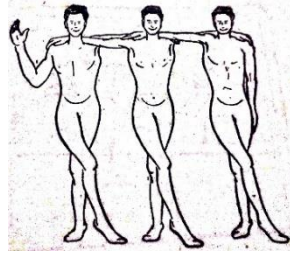
موارد مطرح شده کمبل، در تصاویر سند مورد مطالعه (تصاویر ۱۱ و ۱۲)، دارای مصادیق تفسیری خواهد بود. در تصویر-نگاره حماسی منسوب به قوم کاسو، جمع با رضایت، قدرت‌مندی و در حال انجام عمل آیینی به وضوح قابل مشاهده است. دقت دوباره به تصویر پیکره‌های تصویرسازی شده حکایت از آن دارد که رقصندگان با قدرت و صلابت در حالیکه به انجام آیین اعتقادی در مقابل خدایان خود مشغولند (آژند و همکاران ۱۳۹۸: ۵۱-۳۷)؛ (این مهم با التفات به نظرگاه و حرکت پیکره‌ها قابل توجیه است، زیرا که همه رو به یک‌سو و یک منبع پدیداری دارند و به رقص دسته‌بند و نمادین در جهت اتخاذ نیرو و تقدیس خدایان مشغولند)، به وظیفه قومی و خانوادگی نیز مشغول و از آن غافل نیستند.

از دیگر عناصر تصویری نگاره، که به تحلیل مسئله حاضر کمک شایانی می‌کند، خطوط افقی بالا و پایین تصویر سفال‌نگاره است. خطوط افقی در تأویل به صورت رمزی مام و زمین را نمایان می‌کند، چنانچه مردمان آن فرهنگ جایگاه ویژه‌ای را برای آن متصور بوده‌اند. در نگاره چادرها نیز عنصر مهمی محسوب می‌شود که ترکیب آنها با عناصر دیگر نگاره، خوانش مفاهیم عمیقی را در بر خواهد داشت. ترکیب‌بندی پیکره‌های رقصنده و چادرها، که نمادی از زندگی، خانواده، جمع زندگی قبیله‌ای را منتقل می‌کند، مفهوم ضمنی اقلیم و سرزمین را قابل خوانش خواهد کرد. پاهای جمعیت که با صلابت بر زمین کوبیده شده، ضمن اینکه قدرت را بر حریف و دشمنان تحمیل می‌کنند، گویی به زمین نیز دستور می‌دهند که مطیع آن‌ها باشد؛ به نظر می‌آید که ایشان با رقص دسته‌جمعی بدین‌سان، هم احترام و تقدیس خدایان را به جا آورده‌اند: "انجام وظیفه در حق خدایان"، و هم "قدرت" دو صد چندان یافته و نیز خانواده و قبیله خود را از هر گزند محافظت کرده و "قدرت و وظیفه" را در عمل به‌جا می‌آورند. تحقق این هر دو خویشکاری دیگر، "لذت"، را به همراه داشت. به عبارتی مردان قبیله با انجام باورمندانانه آیین حماسی-اسطوره‌ای همه کیان خانواده و قبیله را با سپر کردن خود و محفوظ داشتن چادرها - که رمزگانی از قبیله و کیان خویشاوندی تأویل می‌شود - حفاظت کرده و بدین‌سان خویشکاری وظیفه را به نحو عالی به انجام رسانده‌اند. از سوی دیگر ایشان با برپایی این آیین در کنار تحقق تمام وظایف خویش به قدرت و تذلیل نیز نائل می‌آمدند. چادرها به ذات و ساختار واحد نیز در این اثر، به‌مثابه نشانه رمزگذاری شده اعتقادی-فرهنگی هستند. چادرها که مثلثی شکل ترسیم شده، با حکم نشانگی اشکال هندسی قابل رمزگشایی در آن فرهنگ هستند. بر این اساس نماد چادرهای مثلثی شکل، کلیت زندگی را شامل خواهد شد. سه در مقام اعداد همه، کل،

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷

تمامیت و آغاز، میانه و انتها و در حکم تثلیث در آن فرهنگ معنا پذیر است (نورآقایی، ۱۳۸۷: ۳۹). با این توجه، خطوط بالای اثر نیز در مفهومی با ارتباط به آسمان رمزگذاری شده و معنی ضمنی آسمان از آن تأویل خواهد شد؛ خطوط افقی پایین، زمین و محیط چادرها و پیکره‌ها در حکم رمزگان حیات آدمی خواهند بود. با امتداد خط ترسیم شده در حول ظرف، که تداعی از نشانگی دایره را به خود می‌گیرد، کلیت کیهانی و جهان متداعی می‌شود (کوپر، ۱۳۹۲: ۱۴۸؛ امیریان دوست و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶)؛ بدین معنا که، بر طبق جهان بینی این مردمان، تمام کلیت گیتی و کیهان، در کلیت این اثر مدور، جمع و به تصویر در آمده است. بر این اساس تصویر-نگاره با ترسیم آیین باورمندان و اسطوره‌ای، متذکر می‌شود که آن مردم چگونه و با چه کیفیتی کارکرد و خویشکاری آیین-اسطوره را با برپایی آیین و انجام مراسم، مناسک و اعمال آیینی انجام می‌داده‌اند.

تصویر شماره ۱۲: تصویرسازی رقص حماسی منسوب به کاسوها
مأخذ: (افشار ۱۳۸۸: ۷۱)

۵- بحث و نتیجه‌گیری

پدیده‌های موجود آمده هنری در هر فرهنگ، در شرایط خاص همان فرهنگ مربوطه پدیدار شده و گسترش می‌یابند. پدیده‌های تاریخی-هنری در فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم نیز از این قاعده مستثنی نیستند. ترسیم نقوش بر روی ظروف و ادوات گوناگون از جمله آن پدیده‌ها در آن فرهنگ محسوب می‌شود. دقت نظر بر روی تصاویر به جا مانده بر روی آن ادوات مشخص می‌کند که بخشی از نقوش پیکره‌های انسانی را در حال و سان انجام حرکات موزون معنادار و با وضعیت ویژه نشان می‌دهد. نگاره‌های یاد شده که با توجه به مطالعات انجام شده این پژوهش مناسب است با عنوان "نگاره‌های آیینی-حماسی" فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم شناخته شوند، نمونه بارزی از هنر آن فرهنگ بوده که منعکس کننده گونه‌ای از انواع آیین اعتقادی-اسطوره‌ای در آن اجتماع زیستی نیز هست. این مهم از دریافت معنای صریح و تحلیل محتوای پنهان آن نگاره‌ها - به مثابه آثار هنری-فرهنگی - با اتکاء به آراء صاحب‌نظران حوزه علوم انسانی اعم از فرهنگ، اجتماعی و اسطوره‌شناسی حاصل خواهد شد. حاصل این گونه پژوهش‌ها نشان خواهد داد نقوش نگاره‌های آیینی-حماسی ایران قدیم با پشتوانه مبانی فکری-اعتقادی و جهان بینی اسطوره‌ای به صورت رمزگذاری شده ترسیم شده‌اند. به عبارتی روشن‌تر این نقوش نمونه شاخصی از ورود رمزگان‌های فرهنگی اسطوره‌ای در حوزه هنر پیشاتاریخ هستند. نمونه بارز این رمزگان‌ها حرکات موزون آیینی در آثار بوده که به مثابه رمزگان آیینی-فرهنگی و اجتماعی حضور معناداری را در آن آثار هنری دارد. از آنجایی که فرهنگ اجتماعی بر سازنده این آثار اسطوره و آیین-محور بوده و هر آیین حضور اسطوره را در ماهیت خود دارد، بنابراین نقوش و رمزگان پنهان آن آثار در نظام اسطوره آیین تعریف و تأویل پذیر خواهند بود. از سوی دیگر رمزگشایی و تأویل کلیت این آثار نشان می‌دهد که خویشکاری اسطوره در آیین-اسطوره باورمندان حماسی تحقق یافته است؛ در آن آیین‌ها رقص‌های رمزگرایانه اعتقادی-حماسی ضمانتی در جهت این تحقق به‌شمار می‌رود. از اعتقادات، باور و جهان بینی این مردمان این است که رازآمیز، نمادین، جادوگرانه و آیین‌مدار امورات خود را اسطوره‌سازی کرده و بر مبنای همین ساز و کار نیز بر زندگی فائق آیند. بیهوده نیست که کمبل در قدرت اسطوره می‌گوید: اسطوره جهان را در مقابل بعد راز و درک رازی که زیربنای همه صورت‌هاست می‌گشاید و الیاده در اسطوره، رویا، راز به این نکته اشاره دارد که بشر در دنیایی با اندیشه و جهان‌نگری اسطوره‌ای، باورمحور و فراروایت‌گرا، در یک روش تفکر جمعی همه آنچه در جهان هست را به صورت رمز و راز در می‌یابد، می‌پذیرد و ارائه می‌کند. در این حالت است که همه کیهان صورتی از تصویر مقدس و شگفت

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد

آیین-اسطوره جوزف کمبل. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷

را به خود می‌گیرد. نگاره‌های آیینی-حماسی در ایران پیش از تاریخ در این فرهنگ، تفکر و جهان‌بینی بر ساخت شده است. با این تحلیل ادوات و نقوش نگاره‌های آیینی-حماسی، حامل رمزگان و مفاهیم فرهنگی آیین-اسطوره‌ای بوده و بایسته مطالعه، تأویل و رمزگشایی با همان رمزگان و مفاهیم است. به عبارتی روشن‌تر نقوش نگاره‌های آیینی-حماسی پیش از تاریخ ایران قدیم آیین-اسطوره محور ترسیم شده‌اند. آیین-اسطوره‌هایی که به تمامی، کارکرد و خویشکاری تعریف شده را با پشتوانه باور و به واسطه مراسم، مناسک و اعمال فرهنگی، اجتماعی و آیینی انجام می‌داده‌اند. تبیین این تأویل جستار، از تعمیم تحلیلی نظریات همسو با آیین-اسطوره و نقوش معنادار نگاره‌های آیینی-حماسی فرهنگ پیشاتاریخ ایران قدیم حاصل آمد.

نتیجه حاصل گزاره‌های مطرح شده در بحث کنونی این خواهد بود که مطالعه این‌گونه پدیده‌ها، آیین‌ها و مناسبات مربوطه آنها، بدون مطالعه باورها و اعتقادات در بافتی از جهان‌بینی اسطوره‌ای-فراروایتی نتیجه مناسب علمی و واقع‌نمایانه‌ای را بدنبال نخواهد داشت. از سوی دیگر واکاوی و رمزگشایی آثار هنری باقی مانده از آن فرهنگ‌ها بدون داشتن اطلاعات مکفی از زیست اجتماعی، باورمندان و اسطوره‌های آن فرهنگ‌ها ممکن نیست. به عنوان مثال فلسفه وجودی و خاستگاه آیین‌های دسته‌جمعی مردمان پیشاتاریخ را در جهان‌بینی اسطوره‌گرا، باور، اعتقادات و گرایش‌های مذهبی آن مردمان باید واکاوی کرد؛ این مورد در دریافت مفاهیم صریح و ضمنی نقوش توصیف شده ایران قدیم، که مطالعه اکنون نشان می‌دهد از تداوم تکرار نیز برخوردارند، به وضوح صدق می‌کند. در این مصداق، در نگاه نخست وجه مشترک آن نگاره‌ها پیکره‌های انسان‌هایی را در وضعیت و در حال انجام اعمال ویژه نشان می‌دهد. چنانچه این مؤلفه در ارتباط با پیام صریح هنری دریافت شود، همچنان در جهت دریافت پیام ضمنی آن نگاره‌ها محقق نیازمند واکاوی با توجه به نکات یاد شده از باورها، جهان‌نگری و زیست اجتماعی فرهنگی و اسطوره‌های ایشان است. نکته دیگر، نظر به اینکه پیش مطالعه انجام شده فرهنگ مردمان برسازنده این آثار نشان می‌دهد، نظام فرهنگی و تفکری حاکم بر حیات این فرهنگ‌های پیشاتاریخی، نظام اسطوره‌ای است، بنابراین محقق مصمم شده تا با استناد به آراء فرهنگ اجتماعی و اسطوره‌شناسی مبادرت به تحلیل معنایی مستتر در این نگاره‌ها کند.

مخلص کلام، مقاله حاضر با کاربست نظریات کارکردگرایانه - که ماهیت پوزیتویستی داشت - تلاش خود را انجام داد تا تفسیری از ادوات و نقوش موضوع جستار را بنا بر نظام کارکردگرای آیین-اسطوره ارائه دهد، اما با توجه به تحلیل‌های گفته شده در این بخش، مشخص است که کاربست این رویکرد به تنهایی نمی‌تواند منجر به دریافت کامل مفاهیم آن ادوات هنری، فرهنگی اجتماعی پیشاتاریخی را فراهم آورد. با این توجه، نتایج حاصله پژوهش نیز تفسیری پوزیتویستی بوده و نبایست حقیقت محض و گریزناپذیر در مورد موضوع دانست. پیشنهاد محققین برای پژوهش‌های آتی و در جهت تکامل این پژوهش کاربست روش و رویکردهای علمی نوین دیگر از جمله تبارشناسی، دین‌پژوهی، نشانه‌شناختی، پدیدارشناختی و مطالعات اجتماعی بر روی این ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی است، تا از ابعاد مختلف موضوع مورد واکاوی علمی قرار گیرد. مطالعه حاضر در راستای رسالت خود کوشید و تنها از یک منظر و بر پایه نظریه‌های یک تفکر به موضوع پرداخت و نتیجه حاصل هم به لاجرم در همان منظر تفسیری را بدست داد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت‌نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.

مشارکت نویسندگان

کلیه مراحل پژوهش حاضر به صورت مشترک توسط نگارندگان انجام شده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان‌دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل. *فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۶ (۱): ۵۳ - ۶۷.

منابع

- آریان پور، امیرحسین (۱۳۵۴). *اجمالی از جامعه‌شناسی هنر*. تهران: انجمن کتاب دانشجویان دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. — (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی هنر*. تهران: گستره.
- آزند، یعقوب؛ آقایی، سید ناصر؛ امیریان دوست، شاهرخ (۱۳۹۸). تبارشناسی حرکات آیینی موزون با سماچه (فرایند تاریخی و خاستگاه اجتماعی-اعتقادی). *کیمیای هنر*، ۸ (۳۲)، ۳۷-۵۱.
- آزند، یعقوب و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۳)، ۲۰-۱.
- اسپور، دنیس (۱۳۸۳). *انگیزه آفرینندگی در سیر تاریخی هنرها*. ترجمه امیر جلال‌الدین اعلم، تهران: نیلوفر.
- افشار، آرزو (۱۳۸۸). *درآمدی بر رقص و حرکت*. تهران: افراز.
- افروغ، محمد (۱۴۰۱). تحلیل عناصر روایی فالپیچه حضرت موسی (ع) بر اساس نظریه تک اسطوره جوزف کمبل، *کیمیای هنر*، ۱۱ (۴۲)، ۴۹-۶۶.
- امیریان دوست، شاهرخ؛ آزند، یعقوب؛ آقایی، سید ناصر (۱۳۹۸). تصویرسازی حرکات موزون با سماچه در سفال‌نگاری‌های ایران پیش از تاریخ. *رهپویه هنر/هنرهای تجسمی*، ۳ (۵): ۴۹-۶۰.
- امیریان دوست، شاهرخ؛ آزند، یعقوب و آقایی، سید ناصر (۱۳۹۹). خوانش نشانه‌گی و رموز تصاویر آیینی-حرکتی در نخستین سفال‌نگاری‌های ایران. *رهپویه هنرهای تجسمی*، ۳ (۴)، ۲۰-۵.
- امیریان دوست، شاهرخ و آقایی، سید ناصر (۱۴۰۲). تبارشناسی هنر نمایش در ایران (با اتکاء به خوانش تأویلی نگاره‌های مصور پیش از تاریخ). *رهپویه هنرهای تجسمی*، ۶ (۱)، ۵-۱۶.
- الیاده، میرچا (۱۳۸۲). *اسطوره، رویا، راز*. ترجمه رویا منجم، تهران: فکر روز.
- _____ و همکاران (۱۳۷۶ الف). *آئین و اسطوره در تئاتر*. ترجمه جلال ستاری، تهران: توس.
- _____ (۱۳۷۶ ب). *رساله در تاریخ ادیان*. ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش.
- الیاده، میرچا؛ کرنی، بنوا لوک و همکاران (۱۳۷۹). *جهان اسطوره‌شناسی (۳)*. ترجمه جلال ستاری، تهران: مرکز.
- برزین، پروین (۲۵۳۶ ش). مفاهیم نقوش بر سفال دوران پیش از تاریخ. *هنر و مردم*، (۱۸۵ و ۱۸۴)، ۱۰۹-۱۰۳.
- بهنام، عیسی (۱۳۵۱). نخستین جامعه‌های انسانی در سرزمین ایران. *هنر و مردم*، (۱۱۶)، ۲-۷.
- بنی‌اردلان، اسماعیل؛ امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۰). تصویرسازی آیینی-روایتی اسطوره‌گی خدایان در نگاره‌های ایران پیش از تاریخ. *هنر و تمدن شرق*، ۹ (۳۳)، ۴۳-۵۴.
- پورعلی، منیژه و همکاران. (۱۳۹۷). کارکرد ماورائی اسطوره در بخش اساطیری شاهنامه. *کهن‌ادب پارسی*، ۹ (۲)، ۱۶۳-۱۴۱.
- ثابت اقلیدی، مرضیه؛ پیربابایی، محمدتقی (۱۴۰۲). مفهوم نمادین «مرکز» با مطالعه تطبیقی نظریات الیاده و یونگ. *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، ۱۹ (۷۱)، ۴۶-۱۳.
- جنسن، دوراجین (۱۳۷۹). *پژوهشی در هنرهای تجسمی از سپیده‌دم تاریخ تا زمان تاریخ هنر*. ترجمه پرویز مرزبان، تهران: علم فرهنگی.
- ذکاء، یحیی (۱۳۴۲). رقص در ایران پیش از تاریخ. *مجله موسیقی*، ۳ (۸۰-۷۹)، ۴۳-۵۹.
- _____ (۲۵۳۷ ش الف). تاریخ رقص در ایران. *هنر و مردم*، ۱۶ (۱۸۸)، ۲-۱۲.
- _____ (۲۵۳۷ ش ب). تاریخ رقص در ایران. *هنر و مردم*، ۱۶ (۱۹۰-۱۸۹)، ۸-۲.
- ستاری، جلال (۱۳۷۹). *جهان اسطوره‌شناسی، آئین و اسطوره*. تهران: مرکز.
- شاهروندی، فاطمه (۱۴۰۰). *راهنمای نگارش طرح تحقیق در هنر*. تهران: نیل آی و اندیشه احسان.
- شریفیان، مهدی؛ اتونی، بهزاد (۱۳۹۰). کهن‌نمونه «آب» و کارکرد آن در اسطوره و حماسه. *زبان و ادب فارسی*، ۳ (۹)، ۱۳۰-۱۰۷.
- شیبانی، منوچهر (۱۳۴۲). هنرهای بدوی. *مجله موسیقی*، ۳ (۷۸)، ۹-۱.
- طلایی، حسن (۱۳۹۲). *هشت هزار سال سفال ایران*. تهران: سمت.
- کامبخش‌فرد، سیفالله (۱۳۹۲). *سفال و سفالگری در ایران: از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*. تهران: فقنوس.
- کوپر، جی. سی (۱۳۹۲). *فرهنگ نمادهای آیینی*. ترجمه رقیه بهزادی، تهران: علمی.
- کمبل، جوزف (۱۳۷۷؛ ۱۳۹۵). *قدرت اسطوره*. ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز.
- _____ (۱۳۸۱). *اساطیر ایران و ادای دین*. ترجمه ع.ا. بهرامی، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ (۱۴۰۳). تفسیر اسطوره‌شناسانه ادوات و نگاره‌های آیینی-حماسی ایران پیشاتاریخ بر اساس نظریه کارکرد آیین-اسطوره جوزف کمبل. *فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۶ (۱): ۵۳-۶۷.

- _____ (۱۳۹۲). *قهرمان هزار چهره*. ترجمه شادی خسرو پناه، مشهد: گل آفتاب.
- لاکست، ژان (۱۳۹۳). *فلسفه‌ی هنر*. ترجمه محمدرضا ابوالقاسمی، تهران: ماهی.
- ملک‌پور، جمشید (۱۳۶۴). *گزیده‌های از تاریخ نمایش در جهان*. تهران: کیهان.
- محمدی، جمال؛ دانش‌مهر، حسین؛ سبحانی، پرویز (۱۳۹۹). مصرف ایماژهای بدن در میان کاربران اینستاگرام در شهر سنج. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، (۳)، ۱۱۵-۱۴۱.
- مهرکنزاد، سید رسول (۱۳۹۳). *اسطوره و هنر*. تهران: فرهنگسرای میردشتی.
- میرزایی، روزبه؛ شاهرودی، فاطمه (۱۴۰۲). علل گسست فرهنگ شنیداری موسیقی از اصالت‌های فرهنگی و هنری در ایران از دوره ناصری تا پهلوی اول. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، (۲)، ۵-۱۷.
- ناس، جان. بی. (۱۳۴۴). *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه علی‌اصغر حکمت، تهران: بی‌جا.
- نامورمطلق، بهمن؛ فخاری‌زاده، نسیم (۱۳۹۳). خوانش بینانسان‌های تصویرسازی‌های گیلگمش با تأکید بر مطالعه تک اسطوره-ترامتن. *کیمیای هنر*، (۱۲)، ۸۶-۶۷.
- نامورمطلق، بهمن؛ عوض‌پور، بهروز (۱۳۹۸). *اسطوره و اسطوره‌شناسی نزد جوزف کمبل*. تهران: موعام.
- نورآقایی، آرش (۱۳۸۷). *عدد، نماد، اسطوره*. تهران: افکار.

References

- Childe, V. G., Wolf, A., Pledge, H. T., Perazich, G., Field, P. M., & Bernal, J. D. (1940). Man makes himself. *Science and Society*, 4(4).
- _____ (1948b). *What Happened in History*. London.
- Campbell, J. (1997). *The Mythic Dimension: Selected Essays 1959-1987*. Novato: New World Library. Print.
- _____ (1988). *The Power of Myth*. New York: Apostrophe S Productions Inc. Print.
- _____ (2004). *Pathways to Bliss*. New York: New World Library. Print.
- _____ (2003). *The Heros Journey: Joseph Campbell on His Life and Work*. California: New World Library.
- Dundes, A. (Ed.). (1984). *Sacred narrative: Readings in the theory of myth*. University of California Press.
- Eliade, M. (1963). *Aspects du Mythe and Reality*. New York: Harper & Row.
- Frazer, James. George. (1974). *The Golden bough: A Study in Magic and Religion*. New York, The Macmillan Company; London.
- Ghirshman, R. (1938). *Fouillies de Sialk, Pres de Kashan 1933-1934*. Paris Geuthner.
- Smith, L. A. (2013). *Joseph Campbell s Functions of Myth in Science Fiction: A Modem Mythology and The Historical and Ahistorical Duality of Time*. Virginia Tech.
- Hakansson, T. (1941). "Set in Primitive Art and Dance". in *the Encyclopedia of Sexual Behavior*, eds.